

Bu örnekler, görüldüğü gibi tek başlarına iken kesinlikten uzaktır. Anlamlarının kesinleşmesi için, içinde yer aldıkları bağlamın, metnin, kullanılışlarındaki amaçların, koşulların bilinmesi gerekir. İşte bu öğelerin tümü, metin dilbilim, söyleyem ve kullanımbilim adı verilen yeni alanların ve akımların, dilbilimin yan alanlarının oluşmasına yol açmıştır.

Anlam konusunun ne denli kapsamlı olduğunu, ne kadar çok sorunu içerdiğini gösteren örnekleri gözden geçirdikten sonra, bu örneklerin de ışığı altında anlambilimin dallarına ve yukarıdaki örneklerle aydınlatılmaya çalışılan, ilgili olduğu öteki alanlara dönelim.

3. Anabilim Dalları ve İlgili Olduğu Alanlar

Dünyadaki incelemelerin ışığında bir bütün olarak ele alınınca anlambilimin bugün şu alt alanlarının, bölümlerinin bulunduğu söyleyebiliriz.

- a. Sözcük anlambilimi,
- b. Tümce anlambilimi,
- c. Genel anlambilim.

Ele alınan yöntemler göz önünde tutulunca da

- a. Yapısal anlambilim,
- b. Yorumlayıcı anlambilim,
- c. Üretimsel anlambilim,
- ç. Mantuksal anlambilim

türlerinden söz edilebilir. Burada resmen eklemeliyiz ki, bizce tıpkı sesbilimde olduğu gibi, bu alanda da

- a. Durgun anlambilim ya da eşzamanlı anlambilim,
- b. Gelişmeli anlambilim ya da artzamanlı anlambilim

biçiminde bir ayrıma gitmek de olasıdır.

Anlambilimin iç içe, sıkı ilişkili olduğu alanlar olarak da

- a. Metin dilbilimi,
- b. Sözeylem kuramı,
- c. Kullanımbilim,
- ç. Biçembilgisi,
- d. Ruhdilbilim,
- e. Göstergebilim,
- f. Şiir dili incelemeleri,

alanlarını sayabiliriz.

Bizce anlambilimin bunlar içinde, hatta bu alanlardan önce, yazın konularıyla, özellikle de poetik (Şiir incelemeleri) alanıyla ilgili olduğunu söylemek gerekmektedir.

Anlam konusundaki çalışmalar dilbilimin bütün dallarını ilgilendirmekte, dilin her yönüne uzanmaktadır. Burada ayrıntılarına inememekle birlikte, en az ilgili görülebilecek olan görevsel sesbilim alanına bir göz atılacak olursa anlamın bu dalı konularında da ne denli önemli olduğunun ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin Türkçe-deki bir evet sözcüğü değişik ton ve vurgularla şu anlamları yansıtabilmektedir:

évet ↘ (ilk seslemi vurgulu ve düşen bir tonla): 'kabul ediyorum, doğrudur anlamında

evét ↗ (ikinci seslemi vurgulu yükselen bir tonla): 'ne istiyorsunuz?, konuyu görüştük ya! anlamında

éve:t (ilk seslemi vurgulu, ikinci seslemi uzun): 'Şimdi oldu', 'ha, şu konuydu', 'şimdi ne yapacaksınız?' anlamında

Şimdi de kısaca, anlambilimin dallarını analım:

2. İnsanın anadilini edinimi sırasında gösterenle birlikte, yaşambilgisine dayanan nitelikler de yer etmektedir (örneğin ateşin yakıcı, suyun akıcı olduğu).

3. İnsanoglunun anadiliyle, evreni belli bir biçimde özel bir kavramlaştırma yoluna gittiği, açık bir gerçektir. Bir başka deyişle insan anadiline koşullanmaktadır.

4. İnsanoglundaki dil yeteneği ona, anadilinde -ve sonradan iyi öğrendiği başka dillerde- belli tümce kalıplarıyla tümce kurma ve çözümleme, belli bir ses ve bürün (prosodie) dizgesini kullanma, türetmelere gidebilme ve çok değişik bağdaştırmaları kurabilme ve çözümleyebilme gücünü vermektedir.

5. Dil dışı etkenler (amaç, ruhsal durum, koşullar gibi) iletişimde önemli rol oynamakta değişik anlamları aktarmaktadır.

Şimdi de anlambilimin hangi konu ve alanlarında ne gibi boşluklar, bugün aydınlatılması gereken ne gibi noktalar vardır, bunu kişisel görüş ve gözlemlerimiz olarak belirlemeye çalışalım:

1. Yukarıda sözünü ettiğimiz değişik yöntemlerin dilin kuruluş ve işleyişini aydınlatmakta çeşitli katkıları olduğunu önceden belirtelim. Ancak hemen ekleyelim ki, XX. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan üretimsel dilbilimin özellikle başlangıçta anlam konusuna gereken önemi vermeyişi, dili birtakım sözlizini formüllerine indirgemeye yönelmesi ve dil dışı etkenleri hesaba katmaması dilin her yönüyle açıklığa kavuşturulması bakımından büyük bir eksikliklerdir.

2. Bugün biz bir düşüncesini karşısındakine anlatmak isteyen bir kimsenin zihnindeki işlemin nasıl başladığını, dil kalıpları ve sözlizimi formüllerinin mi, yoksa bunlara temel olan içeriğin mi öncelik taşıdığını, düşüncenin nasıl oluştuğunu kesinlikle açıklayabilecek durumda değiliz. Yorumlayıcı anlambilim kuramında üretici nitelikteki dizim bileşeninin derin yapıyı ürettiği benimsenmekte, üretimsel anlambilimde anlamın üretici bir rol üstlendiği kabul edilmektedir. Ama acaba bizim "Önce Ahmet Beye uğrayayım da o izin verirse İstanbul'a gideirim" biçiminde, bir yüzeysel yapı olarak duyduğumuz bir sözce, konuşanın zihninde önce bir derin yapı olarak gerçekten beliriyor mu, yoksa dile başvurmadan birtakım görüntüler, tasarımlarla mı oluşturuluyor, sonradan söze dönüştürülüyor, kesinlikle bilmiyoruz. Öte yandan dil-düşünce ilişkisi de kesinlikle açıklığa kavuşturulmadığı için böyle bir düşüncenin bir sağır-dilsizin zihninde oluşup oluşamayacağını ya da ne ölçüde gerçekleştiğini kestiremiyoruz. Kanımızca hekimlik beynin çalışmasını bütün incelikleriyle ortaya koymadan bu konuda gerçeğe ulaşmak pek olanaklı değildir. Ben kişisel olarak konuşma ve yazmanın, kısacası sözceler üretmenin başında anlam öğelerinin -isterseniz buna derin yapılar diyebilirsiniz- bulunduğuna inanıyorum. Dilin bununla sıkı ilişkisini de benimsiyorum. Ancak günün birinde insan beyninde bu öğelerin doğrudan doğruya birtakım kimyasal ve fiziksel olaylarla -örneğin birtakım görüntülerin belirmesiyle- oluştuğu kanıtlanırsa o zaman dile ilişkin bilgilerimizi yeniden irdeleyip düzenlememiz gerekecektir.

Buraya kadar değindiğimiz noktalara ek olarak biraz da anlambilim açısından Türkçe üzerinde ne gibi çalışmaların gerçekleştirilmesi, nelerin yapılması gerektiği üzerinde duralım:

5. Anlambilim ve Türkçe

Bugün dilin anlambilim açısından incelenmesi konusunda dünyadaki çalışmaların Türkçeye aktarılması ve Türkçeye uygulanması gerekir, kanısındayız. Burada özellikle eksikliği duyulan çalışmaları şu noktalarda belirleyebiliriz, sanıyorum:

1. Çok eski bir geçmişi olan Türkçede göstergelerin zaman içinde geçirdikleri anlam değişiklikleri anlambilim çalışmaları için de birtakım önemli gözlem ve yargılara varılmasını sağlayabilir. Bunların saptanması yoluna gidilmelidir.

2. Türkçenin tümce anlambiliminin genel nitelikleri belirlenmelidir. Dilde önemli bir anlatım yolu olan ikilemelerin, devrik tümcelerin kullanım yerlerinin, eksiltili anlatım biçimlerinin ortaya konması çok yararlı olacaktır.

3. Türkçede, metin oluşturmada temel eğilim ve geleneklerin aydınlatılması, sözcelerin bağdaşıklık ve tutarlılık açısından örülüşünde hangi öğelerin ağırlık taşıdığının saptanması, "gelelim yakıt konusuna ...", "Bir varmış bir yokmuş", "okul durumunu sorarsanız..." gibi birtakım kalıplaşmış anlatım biçimlerinin ve kalıp sözlerin incelenmesi gerekmektedir.

4. Türkçede biçem (style) sözlüklerinin hazırlanması da önemli bir gereksinmeyi karşılayacaktır.

5. Türkçeyle Altay dilleri arasında, kavramdan yola çıkılarak hazırlanacak bir "karşılaştırmalı eşanlamlılar sözlüğü" Altay Dilleri kuramına olduğu kadar Türkçeye de yarar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

(Çağdaş, 1974) ÇAĞDAŞ, Kemal, Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş, Ankara.

(Gipper, 1978) GIPPER, Helmut, Sprachwissenschaftliche Grundbegriffe und Forschungsrichtungen, München.

(Kronasser, 1952) KRÖNASSER, Heinz, Handbuch der Semasiologie, Heidelberg.

(Perek, 1961) PEREK, F.Z. 'Eski Çağda Dilbilgisi Araştırmaları' (Gramerin Doğuşu), İstanbul.

(Dilbilim ve Türkçe, II. Dilbilim Bilimsel Kurultayı Bildirileri, Ankara, 1991, Dil Dergisi, S. 94-105)